

Lunds universitet
Historiska institutionen
HISK37
Handledare: Joachim Östlund
Examinator: Yvonne Maria Werner
Datum och plats: 26 augusti 10.15 2021 på Zoom

Lyxfällan

Johan Ekeblads syn på lyxkonsumtionen i Sverige

1649-1664

Johan Ekeblad.
Oljemålning. Foto SPA.

Felix Heselicht

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	2
1.1 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING	3
1.2 KÄLLMATERIAL, AVGRÄNSNINGAR OCH METOD	3
1.3 TIDIGARE FORSKNING	5
1.4 TEORETISKT RAMVERK	9
2. HISTORISK BAKGRUND	12
3. JOHAN EKEBLADS SYN PÅ LYXKONSUMTIONEN: UNDERSÖKNING OCH ANALYS	15
3.1 KONTINUITET OCH EKONOMISK OMVANDLING	15
3.2 ETT MORALISKT DILEMMA	20
3.3 SEDEFÖRDÄRV	23
3.4 EN UTLÄNDSK FÅFÅNGA?	27
4. RESULTAT OCH AVSLUTANDE DISKUSSION	29
4.1 STUDIEN I RELATION TILL TIDIGARE FORSKNING	31
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	34
TRYCKTA KÄLLOR:	35
LITTERATUR OCH INTERNETKÄLLOR:	35

1. Inledning

Det svenska 1600-tals samhället var i politisk och ekonomisk omvandling. Inom den svenska adeln gjorde sig detta tydligt märkbart.¹ Adelsståndet präglades under denna tid av en extrem konsumtionskultur där man i syfte att hävda dels sin egen dels rikets status tenderade att spendera mer än vad man mäktade med. Detta ledde till att många adelsmän drogs med skulder. Ofantliga summor lades ner på kläder, fester och husbyggen. Kritiska röster höjdes mot denna måttlösa lyx, och förhållningssättet till lyxkonsumtionen var en del av den maktkamp som förekom inom adeln. Stockholm kom att utgöra ett centrum för denna lyx.² Mot slutet av 1600-talet blev denna lyxkonsumtion mer och mer kritiserad både inom och utom adelsståndet. Måttlighet och det enkla livet kom att hyllas och idealiseras och vad som framställdes som den gamla svenska dygdigheten kontrasterades mot den utländska fåfänga.³ Detta ledde även till en uppvärdering av den inhemska produktionen av varor. Man ville sätta ett stopp för en import av utländsk lyx och sluta exportera de dyra svenska varorna. Detta kan i sin tur kopplas till utvecklingen av en merkantil adel genom att personer som sysslade med handel och köpenskap upphöjdes i adligt stånd mot slutet av 1600-talet. Givetvis var relationerna mellan den gamla börsadeln som inte sällan levde över sina tillgångar och den nya merkantila adeln ofta spänd men genom giftermål kom gränserna mellan de båda grupperna att steg för steg suddas ut.

Johan Ekeblad som genom giftermål med dottern till en nyadlad person befann sig mitt i denna omvandling brevväxlade regelbundet med sin far och bror under perioden 1649-1664. Under större delen av denna period befann han sig i Stockholm vid det kungliga hovet och hade därmed en särskild insyn i vad som pågick i samhällets toppskikt. I breven berättar han om allt från nyheter om krig till det senaste skvallret. Av intresse för min studie är hans åsikter kring den lyxkonsumtion som förekom.

---

¹ Peter Englund. *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Stockholm: Atlantis, 1989, s. 13-14, 70-72.

² Möller, Håkan. *Lyx och mode i stormaktstidens Sverige*. Stockholm: Atlantis, 2014, s.135.

³ Englund. *Det hotade huset*, s. 210-213.

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med uppsatsen är att undersöka hur Johan Ekeblad under perioden 1649-1664 förhåller sig till den förekommande lyxkonsumtionen och om detta gav upphov till moraliska dilemman. Jag kommer även undersöka om hans ekonomiska situation påverkade hans syn på lyxkonsumtionen.

Jag kommer att analysera Ekeblads förhållningssätt till lyxkonsumtionen utifrån ett teoretiskt ramverk grundat i tidigare forskning, vilket presenteras i teorikapitlet. Studien utgår ifrån följande frågeställningar:

- Hur ställer sig Ekeblad till adelns lyxkonsumtionen? Och kan man notera några förändringar över tid?
- Vad mer specifikt tar Ekeblad upp? Vad är det han kritiserar?
- Anser Ekeblad att samhället påverkas negativt av lyxkonsumtionen? I så fall hur?

1.2 Källmaterial, avgränsningar och metod

Källmaterialet utgörs av de brev Johan Ekeblad skrev till sin far och bror mellan åren 1649-1664; breven till brodern upphör i och med hans död under Karl X Gustavs fälttåg 1655. Med sin far brevväxlade han fram till dennes död 1664. Därav avgränsningen 1649-1664. Källmaterialet finns tillgängligt i tryckt form och det är främst Nils Sjöbergs utgåva som nyttjas. Dock kommer även Sture Alléns utgåva av breven till brodern användas, eftersom Allén tillför vissa kommentarer som kan vara till hjälp för förståelse av breven.

Valet av källmaterial kan anses vara tämligen självklart då det är Ekeblads åsikter jag avser analysera. Jag har låtit min läsning av källmaterialet forma uppsatsens upplägg och inriktning och inte tvärtom. Via läsning av Ekeblads många brev visade det sig att den under denna tid förekommande lyxkonsumtionen är något som han berör tämligen ofta.

Vid en analys av textkällor är ett källkritiskt förhållningssätt viktigt. Här är det främst översättningen av breven i Alléns och Sjöbergs utgåvor som bör beaktas. Sjöberg påpekar att

han inte bara har moderniserat stavningen utan även korrigerat diverse slarvfel och "de värsta vårdslösheterna".⁴ Dock återfinns det i Sjöbergs utgåva en sektion där han tar upp de korrigeringar han gjort. Allén för även han ett resonemang kring vad för typ av ändringar som gjorts och varför.

Det finns också anledning att ställa sig frågan om Ekeblad medvetet tillrättalagt de åsikter han framför i breven. Han uttrycker nämligen stundvis en medvetenhet och förväntan att hans brev kommer att läsas av andra, vilket var vanligt vid denna tid.⁵ Ett par av hans brev hamnade i fel händer och var uppbrutna när de kom fram till hans far.⁶ Ekeblad menar själv att han inte ser något problem med att andra fick ta del av hans brev då han inte tror att någon kommer ta illa vid sig av det han skriver. Det finns dock ett fåtal brev där han delger hemligheter eller kritik på tyska istället för på svenska, antagligen för att de inte skulle kunna läsas av vem som helst.⁷ Den bedömning som kan göras efter läsningen av breven är att Ekeblad är tämligen öppen med vad han tycker om lyxkonsumtionen, även om man kan misstänka att han ålagt sig en viss självzensur.

Jag har använt mig av en hermeneutisk metod i syfte att försöka förstå Ekeblad utifrån hans egna förutsättningar och undvika anakronistiska slutsatser. Det är av vikt vid en studie som denna att försöka förstå individen utifrån dennes egen kultur och samtid. En tolkning görs som den tyske hermeneutikern Hans Georg Gadamer framhållit alltid utifrån ens egen horisont. Det är inte möjligt att helt identifiera sig med Johan Ekeblad, men det är viktigt att sätta sig in i hans tankevärld och att vara uppmärksam på de egna förutfattade meningarna, den egna horisonten. Enligt Gadamer sker en horisontsammanmältning då forskaren möter ett källmaterial från en annan tid eller kultur.⁸

Detta medför att analysen kräver en bred kontextuell kunskap om det svenska 1600-talets föreställningsvärld och filosofiska och kulturella värdegrund. Här blir en form av hermeneutisk cirkel eller spiral viktig, vilket innebär att studiet av källorna kommer att varvas med studie av deras kontext. Louise Berglund tar upp förförståelser som ett eventuellt

---

⁴ Sjöberg, Nils. *Johan Ekeblads bref. I. Från Kristinas och Cromwells hof*, Stockholm: P.A. Norstedts & Söners förlag, 1911, s. V.

⁵ Sjöberg, Johan Ekeblads bref. I, s. 319.

⁶ Sjöberg, Johan Ekeblads bref. I, s. 310-311.

⁷ Sjöberg, *Johan Ekeblads bref. I*, s. 259, 132-133.

⁸ Dahlgren, Stellan & Anders, Florén, *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning*, Lund 1996, s. 280-282.

problem. Ens egna förutfattade meningar kan leda till att man misstolkar det man studerar.⁹ Jag har diskuterat detta ovan och understrukit behovet av att sätta sig in i den studerande tidens föreställningsvärld. I detta fall blir det särskilt viktigt att ta upp dygdebegreppet då föreställningar om dygd och odygd var något som genomsyrade det tidigmoderna svenska samhället.

1.3 Tidigare forskning

Denna studie anknyter främst till forskning kring synen på och hanteringen av lyxkonsumtionen under 1600-talet. Margareta Revera behandlar i en antologi lyxen under stormaktstiden och lanserar en tolkning som bryter med äldre forskning. Hon menar att adelns lyxkonsumtion kom att påverka samhällsutvecklingen positivt och visar att aristokratin lyxkonsumtion kom att sprida sig till hela adelsståndet och även till andra stånd. Detta ledde till en högkonjunktur för de köpmän, hantverk och andra som tillhandahöll de efterfrågade varorna. Lyxkonsumtionen började göra sig gällande först under 1630-talet, och den kom sedan att eskalera med tiden. Detta ledde till att statsmakten ingrep med olika former av förbud och inskränkningar. Förbuden ledde dock snarare till att öka lyxens attraktion. I och med 1650-talet sker det en eskalering av lyxkonsumtionen, vilket Revera noterar sammanfaller med en ekonomisk kris till följd av tidigare krig. Samtidigt inleddes det en internationell konjunkturedgång för jordbruksprodukter. Lyxkonsumtionen kom trots detta att öka, särskilt inom högadeln där lyx av många uppfattades som ett måste. Först mot slutet av 1600-talet började lyxkonsumtionen avta inom adeln samtidigt som den ökade inom andra stånd. Vid slutet av 1600-talet kom den ekonomiska makten att förflyttas från aristokratin till lågadel och borgare. Revera anser att man kan se lyxkonsumtionen som ett resultat av aristokratin kamp emot förändring samtidigt som den långsamt urholkade dess ekonomi och beredde vägen för förändring.¹⁰

Reveras forskning skiljer sig från min då hon primärt söker förklara lyxkonsumtionen som process samt dess påverkan på det stormaktstida samhället. Detta görs utifrån främst

---

⁹ Berglund, Louise, ”Teori och att formulera en fråga”, i Berglund Louise, Ney, Agneta (red.). *Historikerns hantverk. Om historieskrivning, teori och metod*. Lund: Studentlitteratur, 2015, s. 125.

¹⁰ Revera, Margareta. *En barock historia. Om den svenska 1600-tals lyxen och dess plats i samhällsomvandlingen*. I Ekstrand, Gudrun (red.). Tre Karlar. Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII. Uddevalla: Bohusläningens Boktryckeri AB, 1984, s. 120-132.

ekonomiska grunder. Det förekommer inga resonemang kring moral och inte heller särskilt mycket kring synen på lyxkonsumtionen, vilket är det jag främst fokuserar på.

Peter Englunds avhandling har mer relevans för min studie. Han anlägger liksom Revera ett helhetsperspektiv och driver tesen att adelsståndet genomgick en betydande förändring under 1600-talets gång. I fokus står adelsståndet generellt men han berör samtidigt lyxkonsumtionen och den kritik som riktades mot den. Även Englund ser lyxkonsumtionen som ett uttryck för aristokratins strävan att motverka samhällsförändring. När de kände sig hotade tilltog lyxen trots att de ekonomiska resurserna minskade. Det var samtidigt en maktkamp inom adeln som drev på lyxkonsumtionen samtidigt som ståndet önskade förhindra borgare från att konsumera lyx. Från mitten av 1600-talet var den stora mängden nyadel också något aristokratin oroade sig för. Lågadeln hade intresse av att bromsa lyxkonsumtionen, medan högadeln vände sig mot alla försök att inskränka denna.

Under första hälften av 1600-talet var enligt Englund lyxkonsumtionen i princip hejdlös. Enorma summor spenderades på bland annat husbyggen, fester och kläder. Lyxen var ett sätt att hävda Sveriges ställning i världen liksom också sin egen status, vilken markerades i såväl kläder som husbyggen. Englund pekar på att en förklaring till lyxkonsumtionen var uppfattningen under första hälften av 1600-talet att materiell lyx och frikostighet var en viktig identitetsmarkör för en adelsman. Dock kom detta att förändras under den andra hälften av 1600-talet enligt Englund. Då framträder allt fler adelsmän som hyllade sparsamhet och enkelhet. Nu började man kritisera den utländska lyxen och hylla det som var inhemskt svenskt. Englund menar att adeln samtidigt gick från att ha varit anti-merkantil till att bli mer merkantil under den andra hälften av 1600-talet.¹¹ Värt att notera är att Englund förknippar uppvärdering av måttlighet och enkelhet med en avmoralisering av lyxen. Dessa ideal växte fram hos adeln i takt med att ståndet i allt högre utsträckning började ägna sig åt merkantila verksamheter av olika slag.

En forskare som motsätter sig Englunds teser är Leif Runefelt, som undersöker det ekonomiska tänkandet under stormaktstiden, däribland lyxkonsumtionen och kritiken mot denna. Även hans resonemang kring dygd och affekter är av intresse. Gällande kritiken av lyx visar han att inte all form av lyx ansågs som överflödigt. Viss lyx menades vara fullt rimlig åtminstone för de högsta skikten i samhället för att markera den hierarkiska ordningen i

---

¹¹ Englund, *Det hotade huset*, s. 76-77, 70-73, 80-81, 210-212, 222.

samhället. Lyxkritiken är i första hand etiskt motiverad, menar Runefelt. Det är alltså på moralisk basis man främst kritiserar lyxen, vilket han sätter i samband med den dåtida dygdeläran där måttlighet sågs som en dygd medan överflöd sågs som en odygd. Han ställer sig därmed emot Englunds slutsatser att måttlighet och sparsamhet blev dygdeideal först under den senare delen av 1600-talet och argumenterar för att de var en del av den tvåtusen år gamla hushållningsläran.¹²

Både Englunds och Runefelts studier anlägger ett helhetsperspektiv på stormaktstiden och de tar också upp kritiken mot lyxkonsumtionen. Att de kommer fram till olika resultat medför att min studie kan verka som antingen bekräftande eller motbevisande. Runefelt framhåller att kritiken mot lyxkonsumtionen var baserad på etik medan Englund lyfter fram en kritik som är mer ekonomiskt och socialt motiverad. Dessa två förklaringsmodellerna blir därmed viktiga att ta i beaktande vid analysen av Ekeblads syn på lyxkonsumtionen.

En forskare som studerar frågan om hur lyxkonsumtionen påverkar samhället är Håkan Möller. Han tar sin utgångspunkt i prästen Jesper Swedbergs ställningstaganden och undersöker sedan lyxkonsumtionen och lyxkritiken. Vad som dock skiljer Möllers undersökning från de ovan nämnda studierna är att han undersöker kvinnans roll i tidens konsumtionskultur samt studerar hur ett kraftigt växande Stockholm kom att bli påverkat och i sin tur påverka lyxkonsumtionen. Möller driver tesen att man utifrån klädsel och mode kan studera moderniseringen. Detta görs utifrån bland annat studier av lagstiftning kring mode, överflödsförordningar, kyrkans roll, Stockholm som stad och riksdagen. Möllers arbete är viktig för analys av hur Ekeblad menar att lyxkonsumtionen påverkar samhället. Möller visar att lyxkonsumtionen i Stockholm hotade såväl den hierarkiska ordningen som kyrkans makt.¹³ Detta är ytterst relevant då Ekeblad under en stor del av den tid som brevväxlingen jag studerar fortgick befann sig i Stockholm.

En annan bok som väl förklarar betydelsen av kläder och mode är Kekke Stadin *Maktens män bär rött, historiska studier av manlighet, manligt framträdande och kläder*. I ett kapitel behandlar Stadin klädernas betydelse vid det tidigmoderna hovet. Hon menar att kläder kom att bli statusmarkörer. Kläderna skulle visa en persons sociala ställning. Detta innebar att man inte fick klä sig över sitt eget stånd, det sågs som ett hot mot den sociala ordningen. Stadin hävdar att ett försök att förhindra detta var införande av olika lagar och

---

¹² Runefelt. *Hushållningens dygder*, s. 187-189.

¹³ Möller, *Lyx och mode i stormaktstidens Sverige*, s. 27, 135-140.

förordningar. Vilka klargjorde vad de olika stånden fick ha på sig för kläder. Stadin visar att kläder var ett maktverktyg, ett sätt att hävda ens status och i utsträckning rikets status.¹⁴ Detta var inte enbart förbehållet klädsel, Fredric Bedoire anser att slottsbyggen var sammankopplade med ägarens status och position i samhället. Individens ekonomiska situation var inte viktig, man skulle bygga i enlighet med sin status, oavsett vad det kostade. Det var med andra ord illa om en person byggde ett för litet eller för stort slott i förhållande till sin position i hierarkin.¹⁵ Detta medför att Stadins resonemang kring klädsel och mode är högst relevanta. I sammanhanget bör även *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige* nämnas vilken också är skriven av Stadin. Här undersöker Stadin det stormaktstida samhället i stort och redogör bland annat för fyrståndsläran, dygd och de olika stånden. Denna bok verkar här som ett sorts referensverk och stöd vid läsning av Ekeblads brev.

Utöver lyxkonsumtionen och synen på lyx faller denna studie in under ett till forskningsområde. Nämligen Johan Ekeblad. Forskningen kring Ekeblad är inte särskilt mångtalig och det är främst Otto Mannerfelt och Sture Allén som närmare studerat Ekeblad. Både Mannerfelt och Allén anlägger ett mer biografiskt perspektiv än vad som görs här. De ämnar helt enkelt redogöra för Ekeblads liv och hans omgivning. Detta medför att deras forskning inte är särskilt lik denna studie dock är de två verken viktiga för att bättre förstå Ekeblad som person.

En kortare studie som också har Johan Ekeblad som sitt huvudsakliga fokus är min B-uppsats.¹⁶ Häri studerade jag mer generellt vad Ekeblad ansåg om sin omgivning och sig själv. Fokus låg på hans åsikter kring adelsståndet, bondeståndet och sin arbetskarriär. Som underlag för denna studie nyttjades den första volymen av Ekeblads brev vilket inbegriper perioden 1649-1656. Jag konkluderade i den studien att Ekeblad var negativt inställd till hovlivet på grund utav den förekommande lyxen samt att han verkade föredra ett liv på landet. Syftet i B-uppsatsen var dock inte att studera lyxkonsumtionen och Ekeblads förhållningssätt till denna. Det är snarare en biprodukt av att jag undersökte hans syn på annan adel och hovlivet. Denna studie är till viss del en vidareutveckling av B-uppsatsen men det finns en del skillnader värda att påpeka. Syftesformuleringen är annorlunda, I C-uppsatsen

---

¹⁴ Stadin. *Maktens män bär rött*, s. 71-93.

¹⁵ Bedoire, Fredric. *Guldålder. Slott och politik i 1600-talets Sverige*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag AB, 2001, s. 133.

¹⁶ Heselicht, Felix, *Johan Ekeblad. En adelsmans syn på sin tillvaro och omgivning*. [Internt material] Lund, 2019.

är tidigare forskning mer omfattande och representativ, B-uppsatsen stödde sig främst på Englund's forskning gällande lyxkonsumtionen. Perioden som studeras och därmed mängden brev som studeras har i C-uppsatsen ökat avsevärt. Perioden sträcker sig i denna studie från 1649-1664, i B-uppsatsen 1649-1656. Vilket innebär att antalet brev i princip dubblerats. Sedermera nyttjas här ett teoretiskt ramverk vid studiet av Ekeblads syn på lyxkonsumtionen, något som saknas i B-uppsatsen.

1.4 Teoretiskt ramverk

Mitt teoretiska ramverk utgörs av en kombination av Möllers tes om Stockholms särställning och Runefelts forskning om överflödsförordningarna och kritiken mot lyxkonsumtion i det tidigmoderna Sverige. Han har i anslutning till rättssociologen Alan Hunt identifierat tre orsaker till kritik mot lyxkonsumtionen, nämligen det etiska, det sociala och det ekonomiska syftet. Jag kommer i min undersökning att anknyta till denna förklaringsmodell.

Det etiska syftet grundar sig i faktumet att det dåtida samhället var hierarkiskt ordnat. Runefelt menar att en viktig aspekt av det etiska syftet till lyxkritiken var att lyxkonsumtionen, främst i form av mode och klädsel förhindrade möjligheten att direkt känna igen en persons ståndstillhörighet. Ett utsuddande av gränserna mellan stånden var ett hot mot samhället.¹⁷ Kläder var under tidigmodern tid ett sätt att hävda ens egen och rikets status. Samtidigt var det viktigt att man inte via klädsel sökte påvisa att man bör inneha en högre plats i den hierarkiska ordningen.¹⁸ Detta innebar även att man inte fick bete eller klä sig under det som förväntades av ens sociala position. En annan viktig aspekt av det etiska syftet är den moraliska. Att lyxkritiken var moraliskt motiverad. Runefelt anser att vid överflöd i lyx, var överflöd motsatsen till måttlighet. Måttlighet var då en dygd kontra dess motpart, överflöd vilket var en odygd. Att konsumera lyx, leva i överflöd, var alltså inte enbart ett hot mot den sociala ordningen utan också ett hot mot individen.¹⁹

Det sociala syftet är till viss del beroende av att det återfinns ett etiskt syfte. Det vill säga att det återfinns ett hot mot den hierarkiska ordningen. Skillnaden är att vid det sociala syftet kommer kritiken inte från makthavare utan snarare från de olika stånden. Det sociala syftet

---

¹⁷ Runefelt, Leif. *Hushållningens dygder. Affektlära, hushållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid.* Stockholm, 2001, s. 157.

¹⁸ Stadin, Kekke. *Maktens män bär rött.* Stockholm: Carlssons, 2010, s. 71-72.

¹⁹ Runefelt. *Hushållningens dygder*, s. 166.

innebar att man sökte förhindra andra grupper från att konsumera lyx eller i vissa fall förändra den sociala ordningen.²⁰ Detta kan exemplifieras med den maktkamp som förekom inom adelsståndet gällande lyxkonsumtionen. Lågadeln kom att söka förhindra det extrema spenderande högadeln ägnade sig åt. Samtidigt sökte adelsståndet stävja borgarnas spenderande då det ansågs som ett hot.²¹

Det ekonomiska syftet antyder att kritiken mot lyxkonsumtionen under andra hälften av 1600-talet kom att avmoraliseras i takt med utvecklingen av ett mer merkantilistiskt förhållningssätt till handel.²² Det var inte längre nödvändigtvis lyxkonsumtionen i sig som var negativ utan att lyxen var en utländsk fåfånga.²³ Både inom och utom Sverige började man nu argumentera för att importen av lyx ledde till ett fördärv av moralen.²⁴

Tesen om att lyxkonsumtionen under andra hälften av 1600-talet avmoraliserades råder det dock ingen direkt konsensus kring.²⁵ Att lyxkonsumtionen kom att få en ekonomisk aspekt innebar inte nödvändigtvis att den avmoraliserades.²⁶ Antagandet att högadeln först mot andra hälften av 1600-talet kom att bli mer sparsamma och kritiska mot lyx och hylla enkelhet och måttlighet är inte heller en självklarhet i den tidigare forskningen.²⁷

En annan aspekt av lyxkonsumtionen är dess relation till de snabbt växande städerna. När huvudstäder blomstrade ökade lyxkonsumtionen. Storstaden skulle representera rikets status vilket inte bara ökade lyxen utan också ställde högre krav på individen att de deltog i lyxkonsumtionen. Detta skakade den sociala ordningen då det blev mer attraktivt att klä och bete sig över sin position samtidigt som den ökande mängden människor ledde till att en igenkännbar ståndstillhörighet via klädsel blev svårare. Stockholm kom på så sätt att bli ett kapitalgenererande centrum för lyxkonsumtionen vilket inte kunde likställas med lantlivet eller livet i de mindre städerna i Sverige.²⁸

Idén om att de växande städerna direkt kan kopplas till lyxkonsumtionen och kritiken av den är av intresse då det kan indikera att lyxkonsumtionen var geografiskt förankrad och inte

---

²⁰ Runefelt. *Hushållningens dygder*, s. 159.

²¹ Englund, *Det hotade huset*, s. 76-77.

²² Runefelt. *Hushållningens dygder*, s. 160.

²³ Möller. *Lyx och mode i stormaktstidens Sverige*, s. 39, 46.

²⁴ Berry, J. Christopher. *The idea of luxury. A conceptual and historical investigation*. Cambridge: Cambridge university press: 1994, s. 104. Englund. *Det hotade huset*, s. 212.

²⁵ Berry. *The idea of luxury*, s. 101. Runefelt, *Hushållningens dygder*, s. 187.

²⁶ Runefelt. *Hushållningens dygder*, s. 160.

²⁷ Englund, *Det hotade huset*, s. 210-211. Runefelt. *Hushållningens dygder*, s. 189.

²⁸ Möller, *Lyx och mode i stormaktstidens Sverige*, s. 129, 137-139, 135-136, 139-140.

nödvändigtvis ett problem i resterande delar av riket. Vid ett flertal tillfällen gör Ekeblad jämförelser mellan lantlivet och storstadslivet vilka är värda att närmare studera utifrån detes Möller postulerar.

2. Historisk bakgrund

För att förstå Ekeblads syn på lyxkonsumtionen måste man först förstå det stormaktstida samhället. Ett sätt att göra detta på är att studera fyrståndsläran och det svårfångade dygdebegreppet. Vidare behöver man redogöra för Ekeblads liv under perioden och hans samtid.

Det stormaktstida Sverige var ett ståndssamhälle. Fyrståndsläran var kopplad till de fyra stånden som var representerade i riksdagen. Adel, borgare, präster och bönder. Beroende på vilket stånd man tillhörde hade man olika uppgifter att utföra. Detta sågs som en självklarhet och som livsviktigt. De olika stånden fyllde olika funktioner och alla behövdes för att samhället skulle fungera. De fyra stånden utgjorde tillsammans en enhet. Ett beteende som inte var förenligt med de föreställningar som fanns kring ett stånd var därmed ett hot mot den sociala ordningen, mot samhället. En borgare skulle med andra ord inte bete sig eller klä sig som en adelsman. Draget till sin spets innebar detta att en borgare skulle förbli en borgare för att denne alltid varit en borgare. Fyrståndsläran var skapad av Gud, bröt man mot denna lära gick man emot Gud. Monarken stod överst i den hierarkiska ordningen och verkade som Guds auktoritet på jorden.²⁹ Det blir mer förståeligt varför människor var kritiska mot lyxkonsumtionen när man har fyrståndsläran i åtanke. En enskild individs handlingar kunde bringa olycka över hela samhället. Det var delvis därför man skapade överflödsförordningar vilka bestod av olika förbud för främst ståndsöverskridande beteende.³⁰

Dygd var i det stormaktstida samhället ytterst viktigt. Men vad det egentligen innebar att vara dygdig berodde helt och hållet på vem man var. De olika stånden kom att förknippas med olika dygder.³¹ Ett sätt att förstå dygd på är via den aristoteliska uppfattningen av begreppet. Dygd är enligt Aristoteles det som ligger mittemellan. En medelpunkt mellan två extremer. Att vara dygdig innebar således att man skulle hålla sig undan ytterligheterna, affekterna. Det fanns sedermera olika typer av dygder men karakteriserande för de alla var att man skulle söka en medelväg. Måttlighet är nyckelordet, varken för mycket eller för lite.

---

²⁹ Stadin, Kekke. *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*. Lund: Nordic Academic Press, 2004, s. 21-4, 72, 26.

³⁰ Möller. *Lyx och mode*, s. 50.

³¹ Cronberg Lindstedt, Marie & Stenqvist, Catharina. *Dygder och laster. Förmoderna perspektiv på tillvaron*. Lund: Nordic Academic Press, 2010, s. 12-13.

Detta kompliceras av att det finns en specifik dygd, måttlighet, vilken berör lyx eller överflöd. De s.k sinnliga njutningarna. Enligt Aristoteles var dock ett beteende endast dygdigt om det var avsiktligt. Dygd krävde att man medvetet följde en medelväg.³² En annan central moralfilosofisk tradition är den stoiska. Stoikerna sökte finna en själslig ro, vilket skulle göras genom att skapa en behovslöshet till de yttre tingen. Världen var fåfänglig och av vikt var ens dygd och ens inre.³³ Ett exempel på detta är att det hos stoikerna under 1600-talet fanns en vilja att dra sig tillbaka från det världsliga och leva ett ensligt fromt liv.³⁴

Johan Ekeblad är idag främst känd för sin skrivförmåga och anses av vissa vara en av våra främsta brevskrivare.³⁵ Ekeblad var blott 20 år gammal när han tog anställning som hovjunkare vid drottning Kristinas hov. En stor del av hans tid innan anställningen upptogs av olika resor samt utbildning. Till exempel lärde han sig i Tyskland fäktning, dans, skrivning och räkning. Skutan for sedan vidare till Frankrike, vistelsen där satte troligtvis sina spår. Ekeblad snappade inte bara upp språket utan blev under sin tid i Frankrike bestulen på sina pengar, arresterad och skuldsatt. En skuld han kom att dras med i 15 år. Perioden som studeras tar sig vid Ekeblads ankomst till hovet vilket sker 1649 och fortsätter fram tills att hans far avlider år 1664. Ekeblad var i drottning Kristinas tjänst fram tills dennas abdikation 1654. Han tog sedan anställning som drottning Hedvig Eleonoras kammarherre och tjänstgjorde under henne fram tills att han gifte sig med Christina Hägerstierna år 1662.³⁶

Under perioden som studeras kom adelsståndet att förändras drastiskt. I samband med drottning Kristinas styre kom en stor mängd släkten att adlas. Antalet nyadlade var vid år 1650 dubbelt så många som den gamla adeln.³⁷ Orsaken till att drottning Kristina adlade i en sådan takt som hon gjorde beror på den stora mängden oadlade officerare som efter den Westfaliska freden sökte betalning för sina insatser. Som kompensation blev de adlade. Man hade helt enkelt inte råd att avlöna alla dessa officerare, Gustav II Adolf hade dragit in Sverige i ett krig det inte mäktade med ekonomiskt redan från början.³⁸ Samtidigt skulle i och med freden nyförvärvade områden försvaras och arméer betalas. Det var enklare att helt enkelt fortsätta kriga än att hamna i en period av fred. Vilket man också gjorde när Karl X

---

³² Runefelt. *Hushållningens dygder*, s. 79, 82.

³³ Lindberg, Bo. *Seneca. Människosläktets lärare*, Stockholm: Atlantis, 2010, s. 21.

³⁴ Stadin, *Stånd och genus*, s. 31.

³⁵ Allén, Sture. *Johan Ekeblad. Vår man i 1600-talet*. Stockholm: Atlantis, 2006, s. 85-86.

³⁶ Allén. Johan Ekeblad. Vår man i 1600-talet, s. 33-39.

³⁷ Bedoire. *Guldålder*, s. 103-104.

³⁸ Eriksson, Bo. *Svenska adelns historia*. Stockholm: Norstedts, 2011, s. 215-216.

Gustav blev kung.³⁹ Samtidigt som den svenska kronan hade det kämpigt ekonomiskt, samtidigt den som utkämpade krig efter krig, ökade lyxkonsumtionen bland adeln. Mängden nya adelssläkten, nyvunna adliga titlar och förmögenheter gjorda i krig var ett farligt recept. Att den svenska kronan var ekonomisk svag innebar inte att adelsståndet var det. Den utnämningsspolitik drottning Kristina fört, det vill säga nyadlandet, ledde till en omfördelning av skatteintäkter, från kronan till adeln, i form av gods.⁴⁰ Adels skatteintäkter minskade dock i och med reduktionen år 1655, den så kallade fjärdepartsräftsens. Reduktionsbeslutet innebar att adeln var tvungen att ge tillbaka en fjärdedel av de donationsgods de fått av kronan sedan 1632 samt gods kronan bedömde som särskilt viktiga.⁴¹

---

³⁹ Lindkvist, Thomas & Sjöberg, Maria. *Det svenska samhället 800-1720. Klerkernas och adelns tid*. Lund: Studentlitteratur, 2015, s. 368, 376-378.

⁴⁰ Eriksson. *Svenska adelns historia*, s. 212-213, 216.

⁴¹ Lindkvist & Sjöberg. *Det svenska samhället 800-1720*, s. 375.

3. Johan Ekeblads syn på lyxkonsumtionen: undersökning och analys

3.1 Kontinuitet och ekonomisk omvandling

Efter blott två månaders vistelse i Stockholm påtalar Ekeblad i ett brev till sin far sin oro över skulden till "Hambraei": "Gud gifve, att min k. farkär någon hjälp till Hambraei skuld i Paris skaffa kunne där nere, efter som synes här ingen förtröstning vara."⁴² Knappt två månader senare kommenterar Ekeblad i ett brev till sin far att det är: "[...] omögeliget är att vara utan penningar, besynnerligen förstone, efterty vi inte så snart vår lön få kunna."⁴³

Breven, som är daterade till år 1649 ger oss en försmak på vad som komma skall gällande Ekeblads ständiga ekonomiska bekymmer. Skulden som Ekeblad nämner är som sagt den han ådrog sig under sin tid i Frankrike. Den uteblivna lönen är ett återkommande tema i hans brev och det framkommer i ett flertal brev att lönen uteblivit under en väldigt lång tid, ibland flera månader.⁴⁴ "Icke hafver jag sett en fyrk ännu af min lön. Om det intet snart blifver bättre med oss, så stå vi oss som stackare",⁴⁵ kommenterar Ekeblad. Trots ekonomiska bistånd från både vänner och familj har han fortsatt brist på pengar.⁴⁶ Kort efter att hans bror assisterat honom med pengar visar det sig att han inte ens har råd att betala av kreditorerna:

Vi, som nu äro här i hofvet, hafva tagit ett nytt maner att skrifva utanpå våra dörrar: point d'argent, eller inga penningar för dem, som äro våra creditorer, efter intet vankar för oss af vår lön.⁴⁷

Citaten ovan indikerar att det inte enbart är Ekeblad som har pengaproblem. Inte heller är Ekeblads brist på lön och allmänna pengabrist förbehållet hans tid vid drottning Kristinas hov. Faktum är att flera år senare när Ekeblad agerar som kammarherre hos drottning Hedvig Eleonora skriver han, troligtvis med en viss uppgivenhet, till sin far att:

---

⁴² Sjöberg. Johan Ekeblads bref. I. s. 7.

⁴³ Sjöberg. Johan Ekeblads bref. I. s. 17.

⁴⁴ Sjöberg. *Johan Ekeblads bref*, I. s. 46, 53, 257.

⁴⁵ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, I. s. 53.

⁴⁶ Sjöberg. *Johan Ekeblads bref*, I. s. 46, 111.

⁴⁷ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, I. s. 120.

Jag mins mig allrig ha varit brakt uti en sådan extremitet, som jag nu är. Jag har icke fått så gott som en fyrick, sedan jag kom till dronningen, och nu kan jag intet håller få mer till låns.⁴⁸

Det är talande att Ekeblad själv menar att han aldrig haft det så illa som nu, trots att han redan i flera år dragits med pengaproblem. Mot bakgrund av vad som pågick i och utanför Sverige under 1650-talet är det egentligen inte så konstigt att Ekeblads och andras lön ständigt uteblev. De många krigen kostade oerhörda mängder pengar och inte ens vid hovet var man säker från denna kostnad.⁴⁹

I en del av de brev där Ekeblad påtalar sin ekonomiska situation kan han inte undgå att också påtala den orättvisa som han och andra anställda vid hovet utsetts för. I ett brev till brodern daterat till 1650 beskriver Ekeblad de fina kläder drottning Kristina givit åt sina pager och konstaterar att dem har det mycket bättre än junkrarna, däribland han själv, som varken får kläder eller pengar.⁵⁰ Fyra år senare skriver han i samband med Karl X Gustavs kommande kröning återigen om denna orättvisa till sin broder: ”Alla människor låta förgylla och skammerera sig till kröningen så när som dronningens folk, de ha näppest brödet.”⁵¹ Drottningens folk var alltså Ekeblad själv och hans kollegor vid hovet. Det var troligtvis svårt att hålla humöret uppe när man själv konstant stod utan pengar. I ett annat brev får vi veta att den franska ambassadören fick en present i form av 15000 riksdaler av drottning Kristina. Ekeblad verkar ställa sig en aning frågande till detta och kommenterar torrt att ambassadören fick denna gåva ”[...] för ingen ting, förty han intet här till att beställa hade, utan var hitkommen för sin plaisir.”⁵² (glädje/nöje)

Hur pengar ibland används är något Ekeblad inte drar sig för att kritisera och i vissa brev när han är i tjänst vid drottning Kristinas hov råder det ingen tvivel om vad han själv tycker om denna lyxkonsumtion. Ekeblad berättar i ett brev till brodern att de fått ta ut varor för halva sin uteblivna lön och berättar om en ”synnerlig person” som tog ut kläder för 250 riksdaler. ”Månne han icke var galen[...]” skriver Ekeblad. I samma brev påtalar han att man skall klä sig utefter vad man har råd med, inte utefter vad som är det senaste modet.⁵³ Ekeblad är samtidigt inte helt oviss när det kommer till vad det senaste inom klädsel är. Vilket framgår

---

⁴⁸ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, II. s. 155.

⁴⁹ Eriksson. Svenska adelns historia, s. 200.

⁵⁰ Allén, Sture. *Johan Ekeblad. Breven till Claes*. Stockholm: Atlantis, 2004, s. 21.

⁵¹ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, I. s. 335

⁵² Sjöberg. Johan Ekeblads bref, I. s. 22

⁵³ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, I. s. 270

i ett brev till brodern däri han skriver att: ”Uti herr Holmens comisbod fins intet, som a la mode är, som jag väl tänkt hade, utan några galloner och spetsar af guld och silfver.”⁵⁴

Att han noga följde modet är knappast förvånande, som adelsman skulle man via klädsel både representera sin egen och rikets status. Desto mer när man var närvarande vid hovet i Stockholm.⁵⁵ Samtidigt var det av yttersta vikt att man uppehöll den hierarkiska ordningen. Likt Runefelt påpekar var igenkännbarhet viktigt i det stormaktstida samhället.⁵⁶ Vilket stånd man tillhörde skulle framgå via de kläder man bar. Att inte vara insatt i det senaste modet var med andra ord inte ett alternativ. Att människor sedermera ruinerade sig själva blir mer förståeligt, att promenera runt på Stockholms gator i kläder som inte nådde upp till den sociala status man besatt och förväntades bekläda var inte acceptabelt. Detta gällde dock inte enbart klädsel, dyrbara gåvor likt den drottning Kristina gav till den franska ambassadören var även de grundade i representativitet. Kosta vad det kosta ville, man skulle upprätthålla rikets och sitt eget anseende.

Uttalandet ovan att man skall klä sig baserat på vad man har råd med är dock intressant. Främst sättet pengar spenderas på verkar vara något Ekeblad inte ser på med blida ögon. Ett exempel på detta är när han påtalar att det inför herr Bengt Horns bröllop görs en ”outsäjelig omkostnad”.⁵⁷ Ekeblads lyxkritik är likaså närvarande vid hans eget bröllop: ”Mitt bröllop lärer intet bli stort, ty som farkär vet, att jag alltid har hatad de öfverflödige gästaboden[...]”⁵⁸

Själva begreppet överflöd betraktades under stormaktstiden som en odygd och stod i motsatspar till måttlighet vilket var en dygd. Detta gällde dock enbart när begreppet användes gällande lyx.⁵⁹ Till exempel när Ekeblad påtalar att han hatar de överflödiga gästabuden. Att Ekeblad kritiserar lyxkonsumtionen görs därmed utifrån en sorts medvetenhet kring det hot själva lyxen utgör. Inte bara mot samhället utan mot han själv, överflödet var en odygd. Det innebar att man levde över sin status och position i samhället. Detta kan förklara varför han är så mån om att hans bröllop inte skall vara påkostat eller uppseendeväckande. Han sökte hålla sig undan ytterligheterna. Det förklarar även hans inställning till andras påkostade bröllop och till det sättet pengar spenderas på. Man bör således peka på att Ekeblads lyxkritik grundar sig i det etiska syftet. Det reella hotet mot den hierarkiska ordningen och mot individen är

---

⁵⁴ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, II. s. 284.

⁵⁵ Stadin. *Maktens män bär rött*, s. 71.

⁵⁶ Runefelt. *Hushållningens dygder*, s. 158.

⁵⁷ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, II. s. 333

⁵⁸ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, II. s. 313

⁵⁹ Runefelt. *Hushållningens dygder*, s. 160.

påtagligt. Inte ens när Ekeblads fästmöns syster gifter sig kan han undgå att kritisera det överflöd som förekom. Ekeblad påpekar att det inte var så mycket överflöd som det vanligtvis är men att det ändå förekom. Han tillägger sedan att hans fästmöns föräldrar lovat att detta inte skall förekomma vid hans bröllop.⁶⁰

Vid sitt bröllop är Ekeblad som sagt väldigt bestämd med att det inte skall förekomma någon lyx. I ett brev till sin far skriver han att ”Efter intet stort bröllop görs, så ropa vi ock intet mycket därom.”⁶¹ Det framgår i ett senare brev att hans svärfar har, vilket uppskattas av Ekeblad, talat om för människor att bröllopet skall ske på en torsdag när det egentligen sker på en söndag. Ekeblad motiverar detta genom att hans svärfar och han själv inte vill att ha ett storskaligt bröllop. Svärfadern går så pass långt att han inte ens klagar för de som blir inbjudna att det är ett bröllop de skall närvara vid.⁶²

Om det egentligen är svärfadern som söker undvika ett påkostat bröllop är tveksamt. Man bör betänka faktumet att det var Ekeblad själv som inte ville ha ett lika överflödigt bröllop som hans fästmöns syster haft. Det framgår i ett senare brev till fadern att Ekeblads svärfader inte var nöjd med att inte Ekeblads släkt eller far var närvarande vid bröllopet, detta verkar dock inte bekymra Ekeblad själv.⁶³ I samma brev berättar han att:

Bemälte doctor Erik aproberade mycket det maneret att göra bröllop förutan alla de allarmen, som ordinari brukas, och sade att det vore gott, att alla andra gjorde så, så skulle intet så många finna sig ruinerade, som nu dageligen sker.⁶⁴

Uppenbarligen var han inte ensam om att kritisera den lyxkonsumtion som förekom. Likaså framkommer det via det ovan citerade att många inte maktade med denna lyxkonsumtion. Nära inpå sitt bröllop berättar Ekeblad om en person vars bröllop kom att kosta honom över 6000 riksdaler. Han konkluderar att ”[...] att han intet var klokare fördenskull, fast han gör så stor omkostnad.”⁶⁵

---

⁶⁰ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, II. s. 318

⁶¹ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, II. s. 321

⁶² Sjöberg. *Johan Ekeblads bref, II.* s. 323-324

⁶³ Sjöberg. *Johan Ekeblads bref, II.* s. 325-326

⁶⁴ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, II. s. 326

⁶⁵ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, II. s. 324

Skulden till Hambraeus, vilken Ekeblad drogs med i 15 år, såsom det framgår i det brev där han meddelar fadern att skulden är reglerad, uppgick till 1600 riksdaler.⁶⁶ Det bör därmed te sig troligt att 6000 riksdaler var en stor summa pengar. Detta betyder nödvändigtvis inte att han föredrog ett småskaligt bröllop på grund utav eventuella omkostnader. Det bör nämnas att Ekeblads svärfader var en mycket förmögen man. Svärfadern var fransmannen Claude Rocquette, senare adlad Hägerstierna år 1654. Ekeblads giftermål med dennes dotter, Christina Hägerstierna år 1662, kom i mångt och mycket att befria han från framtida ekonomiska bekymmer. Att han blev kvitt skulden till Hambraeus bleknar i jämförelse med det gods han fick i samband med bröllopet vilket gav en ränta på 10 000 riksdaler per år.⁶⁷ Med andra ord kom hans ekonomiska situation att förbättras avsevärt på väldigt kort tid.

Man kan inte undgå att ställa sig en aning frågande till vad som egentligen motiverade Ekeblad till att gifta sig med den då 16 år gamla Christina när han själv var 33 år gammal. Det kan knappast ha undgått honom att Claude Hägerstierna var en förmögen man och likt Allén påpekar kan det finnas ett visst ekonomiskt motiv bakom giftermålet.⁶⁸ När Ekeblad i ett brev meddelar sin far att han nu är förlovad med dottern tillägger han att hans blivande svärfader givit honom väldigt fördelaktiga löften.⁶⁹

Ett annat brev som också kan peka på att han inte enbart drevs utav kärlek är det han skrev till sin far två år innan giftermålet. I brevet får vi veta att syster Anna Krabbe rådgivit honom att gifta sig. Ekeblad menar att detta kanske är hans bästa alternativ då han inte längre har något hopp om att avancera mer.⁷⁰ Att han kopplar ihop giftermål med, så som det tolkas här, socialt avancemang är intressant då det anknyter till samtida föreställningar kring det s.k. ogifta ståndet. Stadin skriver att det ogifta ståndet var en period man befann sig i mellan ungdom och giftermål. Det var inte en särskilt önskvärd position att befinna sig i under längre tid då man hade lägre status än de som var gifta.⁷¹ Att Ekeblad var ogift fram tills han var 33 år gammal var med andra ord inte att föredra. Det är alltså möjligt att giftermålet med Christina Hägerstierna inte endast var motiverat genom kärlek. Det står dock klart att det var ett avancemang för honom socialt såväl som ekonomiskt oavsett om han själv planerade inför detta eller inte. Att hans ekonomiska problem är lösta verkar dock inte påverka hans

---

⁶⁶ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, II. s. 399

⁶⁷ Allén. *Vår man i 1600-talet*, s. 48-52.

⁶⁸ Allén. *Vår man i 1600-talet*, s. 52.

⁶⁹ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, II. s. 306.

⁷⁰ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, II. s. 205.

⁷¹ Stadin. *Stånd och genus*, s. 83-84.

kritik mot lyxkonsumtionen. Det är samtidigt udda att han överhuvudtaget är kritisk när det verkar som om en hänsynslös lyxkonsumtion är normen.

3.2 Ett moraliskt dilemma

Flera år innan Ekeblads ekonomiska bekymmer upphörde, när han fortfarande var en pengalös hovjunkare hos drottning Kristina uttryckte han vid ett par tillfällen åsikter som kan komma att förklara varför han egentligen är så pass kritisk mot lyxkonsumtionen.

I ett brev skrivet till sin far lär vi oss att fadern funderar på att kvittera Stola, det vill säga gården, för sina barns skull. Något som Ekeblad starkt motsätter sig och skriver att fadern inte borde överge ro och lust för barnens skull. Han skriver sedan att "[...] så hafver jag alltid hört säjas, att den som låter sig nöja med det han hafver, han är allena rik."⁷²

Ekeblad påpekar att denna gåvan, att nöja sig med det man har, är något hans far alltid haft.⁷³ Han tillägger några rader längre ned i brevet att "Min åstundan är den allenast, tillika med ett godt samvete, nämligen dagligt bröd."⁷⁴ Liknande åsikter framkommer i ett senare brev där han återigen påpekar att fadern inte borde besvära sig för barnens skull. Han hämtar sedan ett stycke från "Socratis" vilket lyder:

Den fader, som bemödar sig och använder all flit till att låta uppfostra och instruera sina barn, som det sig bör, ehvad han dem då efterlämnar litet eller mycket, låter han dem dock alltid rika nog. Förty densamma, som sitt förstånd väl föra och bruka kan, är med medelmåttiga ting alltid nöjd, i den staden en öfverflödig och omåttelig människa tycker sig aldrig nog hafva.⁷⁵

Breven nämnda ovan är värda att närmare analysera då de ger uttryck för ett dygdeideal. Innan detta sker krävs dock en kort genomgång av den aristotelisk-skolastiska affektläran.

Själens ansågs vara uppdelad i tre delar. En vegetativ, en sensitiv och en rationell del. Av vikt är den rationella och den sensitiva delen, eller med ett annat ord, den irrationella delen. I den sensitiva delen återfinns affekterna, begäret. Affekterna och i utsträckning den sensitiva delen av själen är det som utgör vår självbevarelsedrift. Affekterna reagerar på omgivningen

---

⁷² Sjöberg. *Johan Ekeblads bref*, I. s. 148.

⁷³ Sjöberg. *Johan Ekeblads bref*, I. s. 149

⁷⁴ Sjöberg. *Johan Ekeblads bref*, I. s. 149

⁷⁵ Sjöberg. *Johan Ekeblads bref*, I. s. 183.

med målet att upprätthålla ens välmående och undvika dess försämring. Affekterna är en sorts inneboende försvarsmekanism som agerar på kort sikt och är inte nödvändigtvis något man har kontroll över. Vilket skapar problem för människan, affekterna verkar för det kortsiktiga goda, att uppleva ont i nuet för att senare nå det goda förhindras av affekterna. Aristoteles ansåg dock att affekterna gick att kontrollera via den rationella delen av själen. Detta gjordes genom att följa en medelväg, dygden, och undvika ytterligheterna, affekterna.⁷⁶

Vad Ekeblad verkar hänvisa till är den s.k. *via media*, den gyllene medelvägen. Att vara nöjd med medelmåttiga ting innebar att man varken skulle ha för lite eller för mycket av något. Detta innebär att ”medelmåttiga ting” är medelvägen, dygden, medan ”öfverflödig” och ”omåttelig” representerar ytterligheterna, affekterna. Samtidigt räcker dock inte detta som förklaring. Runefelt påpekar att dygd kräver medvetenhet kring ens eget beteende. Här kommer Ekeblads användning av ”förstånd” in. Att vara dygdig innebar därmed att man medvetet följde en medelväg. Ytterst viktigt är också de orden Ekeblad använder sig utav, bland annat ”öfverflödig” och ”omåttelig”. Runefelt påpekar att överflöd var i sig inte negativt utan blev först detta när det kopplades ihop med de sinnliga njutningarna, med lyx. Överflöd kom då att representera ytterligheterna vid den specifika dygden måttlighet. Att han ställer medelmåttiga ting mot överflöd och omåttlighet tyder på att han hänvisar till lyx, till de sinnliga njutningarna. Att han använder sig utav både ”öfverflödig” och ”omåttelig” är intressant, Runefelt hävdar att det är möjligt att ordet överflöd när det användes gällande lyx även innefattade ordet omåttlighet.⁷⁷

Ett överflöd i lyx innebar således att man var omåttlig, att man inte följde medelvägen. Det förklarar dock inte varför Ekeblad åtskiljer de två orden. Om inte det är så att han gör en åtskillnad mellan ymnighet och att människor inte beaktar återhållsamhet. Ett brev som i sammanhanget är intressant är det där Ekeblad förklarar för sin far hur tacksam han är över faderns välgärningar gentemot sig. Han påpekar att dessa välgärningar är ”[...] alltför många och stora, att de med några ord kunna beskrivas, mycket mindre betäckas eller erkännas.” Han tillägger dock sedan:

För medelmåttiga välgärningar kan man säga, att man blir ens förobligerade in till döden, och åstundar att af allt sitt hjärta sådant aftjäna, men sådana och utaf den naturen, som min käre farkär mig bevist har, måste man ha

---

⁷⁶ Runefelt. *Hushållningens dygder*. s. 68-82.

⁷⁷ Runefelt. *Hushållningens dygder*. s. 80-81, 166, 165.

tillflykt till gud, att hans välsigne måtte uppfylla den ringhet och oförmögenhet, som är hos den sådant undfår.⁷⁸

Det tolkas som att han är sin far tacksam in i döden för dessa medelmåttiga välgärningar. Dock är den senare delen av brevet som citeras en aning svårförståelig. Det intressanta är uttrycket ”medelmåttiga välgärningar”. Det kan tyckas krocka med en mer modern förståelse av de två orden. En välgärning syftar på en ytterlighet, på något positivt, medan medelmåttighet varken är positivt eller negativt. Det kan vara så att Ekeblad med medelmåttiga välgärningar menar dygdiga välgärningar. Att hans far handlar dygdigt och därmed följer en medelväg. Det bör samtidigt tolkas som att hans far då handlade utifrån den rationella delen av själen. Välgärningarna baserades på förståndet och viljan. Det kan vara därför de beskrivs som medelmåttiga.

Det bör tilläggas att det första brevet, där Ekeblad påpekar att han nöjer sig med ett gott samvete och dagligt bröd möjligtvis kan tolkas som ett uttryck för en medelväg. Det kan låta en aning spartanskt med tanke på den lyxkonsumtion som förekom men samtidigt kan det indikera att han varken vill ha för mycket eller för lite. Denna typ av återhållsamhet han förespråkar bör dock inte bara ses mot bakgrund av den aristoteliska etiken. Den kan även tolkas utifrån stoicismen. Vad Ekeblad möjligtvis anknyter till är det stoiska förhållningssättet. Att det enda av värde var ens inre och ens dygd.⁷⁹ När fadern behöver uppmuntras är det den världsliga fåfängligheten han nyttjar:

[...] beveka min käre farkär till att bortkasta all ängslan och med rolighet betrakta denna världsliga fåfängligheten.”⁸⁰ Ett annat brev lyder såhär: ”[...] de melancoliske tankar, min käre farkär sig allt för djupt med ingifver, emedan dock allt fåfängligt är, och den för den lycksaligaste estimerad varder, som sig nöja låter med hvad gud enom tillfogar eller beskär.”⁸¹

Denna fåfänglighet Ekeblad påtalar anknyter till idén om det värdelösa yttre. Syftet var att uppnå ett själsligt välbefinnande, allt annat var ovidkommande. Man sökte nå en behovslöshet vilken innebar att de yttre föränderliga omständigheterna var meningslösa för ens lycka.⁸² Mot bakgrund av detta blir det brev där han skriver att han hatar de överflödiga gästabuden intressant, efter att han uttryckt sitt hat tillägger han: ”[...] så är jag glad till ha

---

⁷⁸ Sjöberg. *Johan Ekeblads bref, II*. s. 1, 1-2.

⁷⁹ Lindberg, *Seneca*, s. 21.

⁸⁰ Sjöberg. *Johan Ekeblads bref, I*, s. 317.

⁸¹ Sjöberg. *Johan Ekeblads bref, I*, s. 191.

⁸² Lindberg. *Seneca*, s. 139.

råkat sådant folk, som äfven som jag intet älska den fåfängan.”⁸³ Det kan tolkas som att han menar att överflödet är en del av de yttre omständigheterna. Vilket innebär att han såg lyxkonsumtionen som meningslös, den likt allt annat fåfängligt var inte evig och ett beroende av lyx var inte till gagn för ens egen lycka.

Frågan om varför Ekeblad är kritisk mot lyxen verkar alltså grunda sig i frågan om dygd kontra odygd. Utöver de brev som ger uttryck för en dygdelära bör man påtala faktumet att hans kritik mot lyx är konsekvent över en lång period. Trots att hans ekonomiska situation förändras drastiskt verkar inte det påverka hans syn på lyxkonsumtionen. Om något så blir kritiken mot överflöd tydligare i de brev han påtalar sitt bröllop. Att man därmed skall tolka hans lyxkritik ur ett socialt syfte är tveksamt.⁸⁴ Englunds resonemang kring att det förekom en maktkamp mellan låg- och högadeln. Där högadeln kom att styra mängden lyx och att lågadeln inte hade så mycket att välja på är inte något som framkommer i denna analys.⁸⁵ Tvärtom är Ekeblad konsekvent i sin kritik oavsett huruvida han är förmögen eller inte att hänge sig åt lyx. Han riktar inte heller sin kritik mot högadeln utan verkar snarare kritisera ett generellt överflöd utifrån en moralisk basis.

3.3 Sedefördärv

När fadern berättar för Ekeblad om hur han ute på jakt stött på en blind räv ser Ekeblad detta som ett perfekt tillfälle att håna människor vid hovet:

Det har gett mig orsak att öfvertänkia, huru många människor jag här vid hofvet dageligen ser, som löpa lika som den räfven, och veta allrig hvartut. Och det som värst är, när de tänkia, att de gå änna fram och på bästa banen, så stöta de emot med näsan och ligga öfverändan. Den åtskilnaden är allena emillan den räfven och sådana mäniskior, att mestadelen af dem äre viljandes blinde, i den staden han är det emot sin vilja.⁸⁶

Kritik mot människor vid hovet är återkommande i hans brev. Och han är inte alltid lika mild i sitt framförande som han är i citatet ovan. I ett brev till sin broder angående en balett som skall dansas på drottning Kristinas födelsedag menar Ekeblad att man måste påvisa en viss

---

⁸³ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, II, s. 313.

⁸⁴ I en tidigare studie pekade jag mot att Ekeblads lyxkritik möjligtvis skall ses mot bakgrund av den maktkamp som förekom inom adeln mellan hög- och lågadel. Samtidigt noterade jag att Ekeblad inte nödvändigtvis ville delta i lyxkonsumtionen men att han inte hade något direkt val. Detta grundade sig i Englunds forskning.

⁸⁵ Englund, *Det hotade huset*, s. 76.

⁸⁶ Sjöberg. Johan Ekeblads bref, II, s. 100.

nyfikenhet inför alla de dumheter som förekommer annars riskerar man att förlora anseende.⁸⁷ Tämmligen hårt sagt, på drottningens dag dessutom. I ett annat brev framkommer det en viss irritation när han skall överlämna ett av faderns brev till en greve. Han påpekar att utan faderns brev hade han inte haft möjlighet att inställa sig i dennes hus då han inte är bekant med honom. Han kan samtidigt inte låta bli att tillägga: "[...] jag intet kan gå och kneckta och oppvakta våra knopar, som tycka de ha gjort en alltförstor nåd, när de ha engång sett på en [...]"⁸⁸

I ett annat brev berättar han för fadern att det nu blivit en trend att bli buren fram på stol längs gatorna i Stockholm. Ingen vill gå på gatorna längre utan alla blir nu burna fram påpekar han. Det framgår samtidigt att dessa alla endast verkar inbegripa adelsståndet. Han tillägger nämligen att det vanliga folket tyckte detta var udda till en början, men att de efterhand vant sig.⁸⁹ Denna trend ses inte som positiv och han kommenterar att "Inventionen är intet slem i detta orena lefvnet, som nu vankar."⁹⁰

Denna typ av kritik som Ekeblad främst verkar rikta mot annan adel är av en så pass negativ art att han torde sätta stor tilltro till att både hans fader och broder är av samma åsikt eller åtminstone inte blir upprörda utav kommentarer likt dessa. Till en början kan man tro att han helt ocensurerat framför dessa typer av åsikter och inte alls ser någon direkt risk i det. Dock framträder det som sagt i ett antal brev en medvetenhet kring att vissa brev möjligtvis kan hamna i fel händer. Detta verkar dock inte oro honom särskilt mycket då han menar att innehållet i breven inte är av någon direkt vikt.⁹¹ I ett annat brev får han veta av sin far att några av breven han skickat har blivit uppbrutna. Dock oroar han sig återigen inte för att innehållet skall uppröra någon.⁹²

Det återfinns andra brev där Ekeblad plötsligt övergår till tyska i texten och detta görs uppenbarligen inte utan anledning, något som framgår i detta brev där han skriver: "Ich will euch auch was heimliches vertrauen, er zog mit ein druppert darvon."⁹³ Han skriver till sin bror att han vill förtro honom med något hemligt, nämligen att "Han drog sin väg med en dröppel (gonorrhé)."⁹⁴ Vid ett annat tillfälle är det nog inte så konstigt att han

---

⁸⁷ Sjöberg. *Johan Ekeblads bref*, I, s. 202.

⁸⁸ Sjöberg. *Johan Ekeblads bref*, II, s. 204

⁸⁹ Sjöberg. *Johan Ekeblads bref*, I, s. 117

⁹⁰ Sjöberg. *Johan Ekeblads bref*, I, s. 117

⁹¹ Sjöberg. *Johan Ekeblads bref*, I, s. 294

⁹² Sjöberg. *Johan Ekeblads bref*, I, s. 310

⁹³ Sjöberg. *Johan Ekeblads bref*, I, s. 259

⁹⁴ Allén, *Breven till Claes*, s. 178.

söker avvärja åtminstone de som inte kan tyska från att läsa hans kommentarer kring hovlivet. Kritiken inleds på svenska och han menar att lantlivet är att föredra över hovlivet där det finns ”[...] så många svaga och underskedliga sinnen och förstånd[...]”⁹⁵ På tyska fortsätter han sedan att kritisera hovlivet, dock citeras här en översättning:

[...] där vännerna bara ser till sin egen fördel eller andra fantasier. Förtjänsten döms endast efter lycksaligheten, och dygden har ingen glans utom i bakdantarens prydnad. Vältaligheten har inget bättre skick, än när den utbreder sig om lättfärdigheten och de dåliga sederna. Förståndets skärpa lyser inte bättre, än när den talar illa om någon. Att vara skicklig består i att bedra fullt ut. Förnuftet är obekant, religionen ännu mer.⁹⁶

Citatet ovan visar tydligt att han innehar en väldigt negativ syn på hovlivet och de människor som vistas där. Det är möjligt att man bör tolka detta brev mot bakgrund av dygdeläran. Att hans primära kritik då grundar sig i att dessa människor inte innehar kontroll över sig själva. Att de antingen brister i saker eller att de har för mycket av någonting. Det kan således kopplas till att de icke följer den gyllene medelvägen. Här blir brevet om den blinda räven intressant, Ekeblad påpekade i ett av citaten ovan att människor vid hovet att de är blinda med vilje. Det är möjligt att man bör tolka det som att han menar att dessa människor har förlorat kampen mot affekterna. Runefelt skriver att viljan agerar utifrån antingen affekterna eller förnuftet. En svag vilja styrs av affekterna.⁹⁷ Detta skulle då vara en ytterligare indikation på att hans kritik är etiskt grundad, att det är det moraliska som är av vikt för honom.

Noterbart är att lyx i överflöd blott verkar vara en del av det han kritiserar. I citatet ovan kan man knappast peka på någon typ av lyxkritik. Ekeblad verkar istället antyda att det i Stockholm eller åtminstone vid hovlivet finns ett allmänt sedefördärv. Dock kan man anta att lyxkonsumtionen åtminstone är en del av detta fördärv.

En annan aspekt som torde givas utrymme är faktumet att Ekeblad ställer lantlivet mot hovlivet i brevet ovan. Detta återkommer i fler brev och bör förklaras utifrån tesen om Stockholms särställning. I ett brev skrivet till sin far gällande att han snart skall ta sig hem till sin far och spendera tid med honom ägnar han samtidigt ett par rader åt att jämföra lantlivet med hovlivet. han skriver att:

---

⁹⁵ Allén, *Breven till Claes*, s. 44.

⁹⁶ Allén, *Breven till Claes*, s. 163.

⁹⁷ Runefelt, *Hushållningens dygder*, s. 77.

I den staden man på landet har en liten smak utaf det tillstundande paradislefvernet, upriktigheten regerar där, såsom den slemma odygden, hennes vederpart, här.⁹⁸

Återigen är det inte tal om en kritik mot överflöd eller lyx utan mot en typ av odygd. Det är dock tydligt att både Stockholm och hovlivet för honom kom att både husera och representera en väldigt annorlunda miljö. Vilket kan kopplas samman med tesen att lyxkonsumtionen var särskilt utbredd i Stockholm. Att han ställer lantlivet mot hovlivet och storstaden kan dock ses som uttryck för stoicismen.⁹⁹ Stadin menar att den stoiska förståelsen av dygden innebar att man sökte sig bort från det världsliga, målet var ett isolerat men fromt liv.¹⁰⁰ I citatet ovan skriver Ekeblad att man på landet har en försmak av det kommande livet i paradiset. Att ett liv på landet kopplas ihop med religionen återkommer ett par gånger i brevväxlingen.¹⁰¹

Tidigare pekade jag mot att Ekeblad möjligtvis såg lyxkonsumtionen som meningslös. Att lyxen är en del av de yttre omständigheterna och något man inte skall vara beroende av. På så sätt får hans kritik en stoisk aspekt, även om närvaron av Aristoteles lära är tydlig. Man bör samtidigt notera en underliggande religiös aspekt i hans kritik. Lyxkonsumtionen var ett hot mot den sociala ordningen, som var given av Gud, vilket borde innebära att man vid överflöd i lyx gick emot Gud. Dessutom kan hans kommentarer om världens fåfänglighet både kopplas till stoicismen och kristendomen.¹⁰²

När det kommer till frågan om vad det är Ekeblad kritiserar verkar en social grund inte hålla. Det är snarare utifrån det etiska syftet denna kritik skall förstås. Fastän han konstant riktar kritik mot hovlivet är det ingen specifik del av adeln han kritiserar, det framgår egentligen inte ens att det är adeln han talar om. Dock torde det vara tämligen självklart. Inte heller riktar han någon typ av kritik mot andra stånd. Det kan istället hävdas att hans kritik är av en mer generell karaktär.

---

⁹⁸ Sjöberg, *Johan Ekeblads bref*, I, s. 385.

⁹⁹ I en tidigare studie pekade jag mot att denna jämförelse Ekeblad gör är ett tecken på en då förekommande vilja att leva ett avskilt liv ägnat åt religiös meditation.

¹⁰⁰ Stadin 30-31

¹⁰¹ Sjöberg, *Johan Ekeblads bref*, I, s. 357, 385, 132.

¹⁰² Lindberg, *Seneca*, s. 138.

3.4 En utländsk fåfänga?

Var denna lyx kommer ifrån är inte något Ekeblad kommenterar, åtminstone inte ordagrant. Det är möjligt att han inte är bekymrad om dess härkomst eller så är dess ursprung så pass självklart att det därför inte är värt att påtala.

Det ekonomiska syftet vilket inte behandlats än i analysen innebär att man inte kritiserade själva lyxkonsumtionen i sig utan snarare faktumet att lyxen var importerad. Det var dessutom självklart att den kom ifrån Frankrike. Huruvida man kan tala om en avmoralisering av lyxen vilket vissa menar kommer inte att beröras här. Det är dock värt att titta närmare på två brev där han berättar om fransosen.

När han är ute på landet och jagar väljer han i ett brev adresserat till brodern att jämföra orren med en fransman. Ekeblad skriver att denna kommer ”[...]så hastigt och hitsigt dragandes med sådan allarm och questcequeditparleri, sedan så väl utstofferad efter versen[...]”¹⁰³ Därpå följer en vers som han menar en viss Stiernhielm författat. I versen vilken beskriver hans kläder framgår det att han är väldigt extravagant klädd. I ett annat brev vilket ter sig tämligen annorlunda men som dock är talande för hans eventuella åsikter om fransmän är när han påtalar hur smutsig hans lärare är:

Så oansedt han en fransos är och har hustru och barn, är han likväl så smutsig och flottig, att man väl en tunna fett utur hans kappa och kläder koka kunde.¹⁰⁴

Det Ekeblad verkar reagera på är att mannen trots sin härkomst och att han har familj är så pass smutsig. De två breven nämnda ovan talar för att det finns en viss föreställning att fransmän klär sig lyxigt och är noga med sitt yttre. Det intressanta är att detta i sig kan peka på de stereotyper som återfanns kring Frankrike och fransmän. Att de mer än någon annan skulle bry sig om mode, sitt utseende etc. Man kan samtidigt inte konkludera mycket mer än så utifrån dessa två brev. Man kan som sagt fundera kring om detta är uttryck för en sorts underförstådd eller självklar åsikt att lyx är något som kom från Frankrike. Enligt Möller var det allmänt accepterat och underförstått att lyxen kom från Frankrike.¹⁰⁵

---

¹⁰³ Sjöberg, Johan Ekeblads bref, I, s. 323.

¹⁰⁴ Sjöberg, Johan Ekeblads bref, I, s. 298.

¹⁰⁵ Möller, Lyx och mode i stormaktstidens Sverige, s. 46.

4. Resultat och avslutande diskussion

Denna studie har ämnat belysa och förklara Johan Ekeblads förhållningssätt till den lyxkonsumtion som förekom i hans samtid. Detta har gjorts genom att placera in hans åsikter om lyxkonsumtionen i ett teoretiskt ramverk vilket grundar sig på främst Håkan Möllers och Leif Runefelts forskning. Runefelt radar upp tre olika syften till lyxkritiken, det etiska, det sociala och det ekonomiska syftet. I min analys utgick jag från följande tre frågeställningar:

- Hur ställer sig Ekeblad till adelns lyxkonsumtion? Förändrar Ekeblad sin syn på lyxkonsumtionen? Och kan man notera några förändringar över tid?
- Vad mer specifikt tar han upp? Vad är det han kritiserar?
- Anser Ekeblad att samhället påverkas negativt av lyxkonsumtion? I så fall hur?

Vid den första frågeställningen lade jag fokus på hans ekonomiska situation och noterade att han ställde sig mycket kritisk till adelns lyxkonsumtion. Vid första påseende verkar det som om anledningen till att han var kritisk kan förklaras med att han upplever en sorts orättvisa. Han får sällan någon lön för sitt arbete och har i perioder svårt att låna pengar. Samtidigt lever andra i överflöd. Dock nyanseras bilden av hans lyxkritik när det kommer till hans bröllop. Här framför han en hård kritik mot överdåd och han är väldigt mån om att bröllopet inte ska vara påkostat eller uppseendeväckande pråligt. Att han är så bestämd på denna punkt är särskilt intressant. Ekeblads svärfader var väldigt förmögen och kom att inte bara att hjälpa honom att betala tillbaka en gammal skuld utan även befria honom från framtida ekonomiska bekymmer. Med andra ord är det knappast hans brist på ekonomiskt kapital som är orsaken till att han föredrar ett småskaligt bröllop. Inte heller verkar det som om hans ekonomiska situation är orsaken till att han är kritisk mot lyxkonsumtionen. Istället verkar det som om hans lyxkritik grundar sig i den dåtida dygdeläran. I ett flertal brev ger Ekeblad uttryck för föreställningar som är typiska för den aristoteliska etiken. Hans kritik riktar sig mot överflöd och därtill kopplad odygd och han förespråkar en medelväg mellan extremerna. Sedermera tyder vissa brev på att hans lyxkritik kan förstås utifrån stoicismen och kristendomens dygdeideal. .

Den andra frågeställningen riktar in sig på vad det mer specifikt är som Ekeblad tar upp vad gäller lyxkonsumtion och vad det är han kritiserar. Denna frågeställning är inte helt enkel att besvara. Ekeblads kritik riktar sig inte nödvändigtvis mot någon eller något särskilt. Istället verkar det som om han kritiserar vad han uppfattar som en sorts dygdelöshet. Han kritiserar överflöd, vilket är motsatsen till måttlighet. Sedermera tenderar han att rikta sin kritik mot hovlivet och mot livet i Stockholm. Det kan därför antas att det är främst adelsståndet eller åtminstone adel vid hovet som hans kritik avser, även om den verkar vara riktad mot alla de som inte lever enligt måttlighetens principer utan hänger sig åt lyxkonsumtion. Att han så som framhållits i tidigare forskning skulle koppla samman lyxkonsumtion med Frankrike och fransmän finns det inga större belägg för i mitt material. Ekeblad gör ett fåtal kommentarer som tyder på att han ser fransmän som särskilt upptagna av sitt yttre. Det är med det sagt återigen det etiska syftet som passar in bäst på hans kritik av lyxkonsumtionen, vilken inte riktas mot en specifik grupp i samhället eller någon typ av importerad lyx.

Den tredje frågeställningen går in i de två andra frågeställningarna. Det är tydligt att det överflöd och odygd som förekommer är något Ekeblad både kritiserar och söker hålla sig undan. Ett exempel på detta är vid hans bröllop. Sättet han kritiserar stadslivet på och hur han ställer detta i motsatspar till lantlivet är en indikation på att han såg lyxkonsumtionen som ett hot mot både sig själv och mot samhället. Det bör noteras att Ekeblad troligtvis inte såg all lyx som negativ, att konsumera lyx i sig var inte ett problem. Det var dock överflöd i lyx och därmed odygden. Det är möjligt att det är därför han framstår som vag i sin kritik. Det fanns inget enhetligt överflöd. Vidare är det inbegripet i det etiska syftet att samhället påverkas av lyxkonsumtionen, den är ett hot mot den hierarkiska ordningen.

Den teoretiska ansats som här görs har en stor del av sin grund i främst Runefelts forskning. Dock förs även Möllers forskning in här för att verka som en förklaringsmodell. Även Englunds forskning placeras in i det sociala syftet. Studien av källmaterialet har alltså skett utifrån de tre syftena och Möllers tes om hur lyxkonsumtionen kan kopplas till en urbanisering och modernisering. Det råder ingen direkt tvivel om att Ekeblads kritik bör ses mot bakgrund av det etiska syftet.

Det sociala och det ekonomiska syftena delges ingen större plats i analysen främst på grund utav att det inte återfinns något som tyder på att Ekeblads lyxkritik bör förstås mot

bakgrund av dessa syften. Att hans kritik skulle vara riktad mot en högadel eller annan grupp i samhället framgår inte. Det sociala syftet är dock en aning problematiskt att pröva i detta fallet. Det bör påpekas att Ekeblad var medveten om att hans brev ibland hamnade på villovägar samtidigt betonar han att han inte är orolig för att någon skall ta illa upp av brevens innehåll. Huruvida man skall ta fasta på hans förvissning eller inte är osäkert. Noterbart är att Ekeblad kritiserar sällan någon specifik person och när det väl görs är kritiken tämligen mild. I de brev där han är som mest kritisk framgår det inte vem det gäller och inte nödvändigtvis vad det gäller heller. Detta räcker inte för att peka på att Ekeblads kritik egentligen bör ses utifrån det sociala syftet men hans medvetenhet kring det han skriver bör hållas i åtanke. Man kan samtidigt vända på resonemanget och hävda att bristen på specificitet i den kritik han utdelar i själva fallet är vad som stöder slutsatsen att hans lyxkritik var moraliskt motiverad, han kritiserade överflöd i lyx, odygd. Att det inte återfinns någon ekonomisk aspekt i Ekeblads lyxkritik bör förklaras genom att inträdet av en mer ekonomiskt motiverad lyxkritik skedde först mot slutet av 1600-talet. Samtidigt försvann aldrig de moraliska aspekterna av lyxkritiken, utan det tillkom snarare en ekonomisk aspekt.

Metoden som använts är hermeneutisk och fokus har legat på dygdebegreppet. Att varva läsning av källmaterialet med läsning av litteratur ledde till en djupare förståelse av Ekeblads lyxkritik och insikten om att kritiken kan kopplas till två moralfilosofiska traditioner, den aristoteliska och den stoiska. Till en början tolkade jag lyxkritiken utifrån den aristoteliska etiken. Efter fortsatt läsning av litteratur och källmaterial insåg jag att hans kritik också kan tolkas utifrån stoicismen. Jag hade till en början sökt efter det jag tolkar som uttryck för lyxkritik baserat på min förförståelse. Efterhand blev källmaterialet mer förståeligt och fick ett helt annat djup. Ekeblads lyxkritik fick nya dimensioner och var inte längre lika simpel som jag tidigare trodde.

4.1 Studien i relation till tidigare forskning

Forskning kring synen på lyxkonsumtionen under stormaktstiden är inte enhetlig eller särskilt vanlig. De tre forskare som är av särskild vikt för denna studie är Peter Englund, Håkan Möller och Leif Runefelt. Min studie bekräftar i mångt och mycket Runefelts slutsatser kring synen på lyxkonsumtionen under stormaktstiden. Något som Runefelt tar upp vilket är

aktuellt för denna studie är användningen av ordet lyx och ordet överflöd. Runefelt menar att lyx som begrepp i princip inte användes i Sverige under 1600-talet. Man nyttjade istället ordet överflöd.¹⁰⁶ Vilket är tydligt i källmaterialet, ordet lyx förekommer inte i brevväxlingen istället talar Ekeblad om överflöd. Överflöd av lyx var per definition negativt, man levde över sin position. Det är viktigt eftersom resonemanget kring begreppet överflöd stärker slutsatsen att Ekeblad inte riktade kritik mot någon särskild grupp eller sak. Han kritiserade överflöd, odygd. Det vill säga ett sätt att leva på. De som levde i överflöd var de som Ekeblad kritiserade. Att det sedan förekom lyx var i sig inte ett problem, förutsatt att utövarna av lyxen brukade måttlighet. Både min och Runefelts forskning visar på att lyxkritiken primärt var etisk grundad. Skillnaden mellan Runefelts forskning och den som utförts här är att fokus ligger här på en individ. Detta kan bringa en viss nyans och stöd till Runefelts mer översiktliga studie av lyxkritiken.

Englunds slutsatser kring synen på lyxkonsumtionen under 1600-talets första hälft går inte riktigt att bekräfta eller motbevisa i denna studie. Englund menar att det inte återfanns några direkta moraliska dilemman på grund utav lyxkonsumtionen utan snarare tvärtom. Han hävdar att det var först mot andra hälften av 1600-talet som en lyxkritik började framträda och att adeln under första hälften av 1600-talet såg måttlighet som något negativt och istället sökte vara frikostiga och överdådiga. Att det skulle ske en sådan drastisk förändring i synen på lyx är dock tveksamt. Runefelt påpekar att måttlighet och sparsamhet var en del av den urgamla hushållningsläran. Värt att påpeka är att Ekeblad antyder att det är från hans far dessa åsikter om måttlighet och överflöd kommer ifrån. Vilket till viss del stödjer idén att en moralisk lyxkritik redan existerade under första hälften av 1600-talet. Att den lyxkritik som växte fram hade sin grund i en uppvärdering av måttlighet kan inte heller bekräftas här. Förvisso är måttlighet centralt för Ekeblad men denna måttlighet anknyter till dygdeläran och har inte sin grund i ekonomiska idéer. Skillnaden är alltså att i denna studie kopplas Ekeblads lyxkritik ihop med moraliska idéer istället för ekonomiska. Med det etiska syftet istället för det ekonomiska.

Gällande varför personer som Ekeblad var kritiskt inställda till lyxkonsumtionen påvisar min studie andra resultat än vad Englunds forskning gör. Englunds slutsatser pekar mot det sociala syftet, att Ekeblad då skulle vara en del av en lågadel som sökte förhindra högadelns

---

¹⁰⁶ Runefelt, *Hushållningens dygder*, s. 165-166.

lyxkonsumtion, eftersom detta tvingade lågadeln att fortsätta sin egen konsumtion, vilket de inte maktade med ekonomiskt. I denna studie är det tydligt att lyxkonsumtionen skapar ett moraliskt dilemma för Ekeblad, han ser överflöd som problematiskt och söker som vid sitt eget bröllop undvika denna odygd. Att han kritiserar främst hovlivet och stadslivet så intensivt ses här som ett tecken på Stockholms särställning gällande lyxkonsumtionen.

Det är tänkbart att Ekeblad kände sig tvingad till att delta i lyxkonsumtionen, vilket kan anas från vissa brev, men samtidigt gjorde han försök att distansera sig själv från överflöd. Dessutom framgår det inte i källmaterialet att högadeln är de som främst lever i överflöd. Så som det framgår i brevväxlingen är det ett utbrett problem vilket grundar sig i att människor inte undviker ytterligheterna. Man kan samtidigt fundera kring om högadeln kunde leva i överflöd på samma sätt som andra. Lyx var acceptabelt förutsatt att det inte övergick i överflöd. Men var medelvägen låg berodde i mångt och mycket på vilken status personen besatt. Enkelt sagt innebar mer lyx inte nödvändigtvis något negativt. Det blev först ett problem när lyxkonsumtionen inte var förenlig med vad som förväntades av en person. Runefelt menar att viss lyx var acceptabel särskilt bland högadeln. Det fanns med andra ord ingen allmän gräns för när måttlighet övergick i överflöd.

Möllers forskning kring de förändringar Stockholm genomgick bekräftas i min undersökning. För Ekeblad verkar det som om Stockholm och hovlivet befann sig i ett tillstånd som resten av riket, eller i alla fall lantlivet, inte gjorde. Möller menar att konsumtionen av lyx var mer viktig i Stockholm än någon annanstans i riket. Stockholm skulle representera rikets status och makt. Detta medförde att lyxkonsumtionen ökade. Detta verkade för Ekeblad innebära att överflödet och en allmän odygd ökade. Något som inte bekräftas i denna studie är att lyxen gärna sågs som hitkommen från Frankrike.¹⁰⁷ Samtidigt kan det vara likt nämnt innan att detta var så pass självklart att Ekeblad inte ens såg något värde i att kommentera det.

Både Stadin och Bedoire visar hur ett fortsatt bibehållande av den hierarkiska ordningen var en viktig del av lyxkritiken, något som också framgår i min undersökning. Att dygd var ett centralt begrepp i det tidigmoderna samhället vilket Stadin hävdar bekräftas här.¹⁰⁸ Åtminstone dygd och odygd i relation till lyxkonsumtion. Det fokus på dygd som förekommer i min undersökning bryter med Reveras forskning. Revera fokuserar på det

---

¹⁰⁷ Möller, *Lyx och mode*, s. 46.

¹⁰⁸ Stadin, *Stånd och genus*, s. 30-32.

ekonomiska, på lyxkonsumtionen som en process. Jag lägger istället fokus på de moraliska aspekterna av lyxkritiken.

Studiet av en enda individs syn på lyxkonsumtionen är inte särskilt vanligt förekommande. Större delen av tidigare forskning kring synen på lyxkonsumtionen och på lyxkonsumtionen tenderar att söka ett helhetsperspektiv där olika sektorer och aspekter av det dåtida samhället studeras. Detta medför att man kan dra helt andra typer av slutsatser än de som dras här. Men samtidigt kan studiet av individens perspektiv nyansera de studier som tenderar att bli mer generaliserande. Vad som dock kan bli problematiskt vid ett större perspektiv är att man använder sig utav en stor mängd olika källmaterial. Vilket kan leda till att enskilda källor inte får det utrymme de skulle ha fått om de var den enda källan, eller den typ av noggrannare studie de möjligtvis skulle få. Detta är relevant då Johan Ekeblads brevväxling är ett källmaterial som förekommer i ett flertal verk om det stormaktstida samhället, även utanför den forskning som fokuserar på lyxkonsumtionen. Detta medför att denna studie inte bara nyanserar forskningen kring lyxkritik utan även forskningen kring Johan Ekeblad. De två som närmare studerat Johan Ekeblad, Sture Allén och Otto Mannerfelt, är mer biografiska i sin framställning och ett fokus på Ekeblads syn på lyxkonsumtionen vilket sker här är sällsynt.

Många år efter den period som undersökts skrev Ekeblad ned på ena sidan av sin då pensionerade trätallrik att den tjänat både hans far i flera år och han själv i 20 år. Efter att den brustit itu såg han till att laga den och sparade sedan den som ett monument. På den andra sidan skrev Johans ättling Claes drygt hundra år senare ned: ”Till ett bevis på forna världens tarvlighet och goda hushållning bör vetas, att denne Johan Ekeblad hade fått, då han var resident i Frankrike, av konung Ludvig XIV en magnifik silverservis. [...]”¹⁰⁹ Mot bakgrund av denna studie blir förhoppningsvis Ekeblads användande av samma trätallrik under lång tid trots alternativ mer förståeligt.

---

¹⁰⁹ Allén, *Vår man i 1600-talet*, s. 39-40.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor:

Allén, Sture. *Johan Ekeblad. Breven till Claes*. Stockholm: Atlantis, 2004.

Sjöberg, Nils. *Johan Ekeblads bref. II. Från Karl X:s fälttåg samt lifvet i huvudstaden*. Stockholm: P.A. Norstedts & Söners förlag, 1915.

Sjöberg, Nils. *Johan Ekeblads bref. I. Från Kristinas och Cromwells hof*. Stockholm: P.A. Norstedts & Söners förlag, 1911

Litteratur och internetkällor:

Allén, Sture. *Johan Ekeblad. Vår man i 1600-talet*. Stockholm: Atlantis, 2006.

Bedoire, Fredric. *Guldålder. Slott och politik i 1600-talets Sverige*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag AB, 2001.

Berry, J. Christopher. *The idea of luxury. A conceptual and historical investigation*. Cambridge: Cambridge university press: 1994.

Berglund, Louise & Ney, Agneta. *Historikerns hantverk. Om historieskrivning, teori och metod*. Lund: Studentlitteratur, 2015.

Cronberg Lindstedt, Marie & Stenqvist, Catharina. *Dygder och laster. Förmoderna perspektiv på tillvaron*. Lund: Nordic Academic Press, 2010.

Dahlgren, Stellan & Anders, Florén, *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning*, Lund 1996

Eriksson, Bo. *Svenska adelns historia*. Stockholm: Norstedts, 2011.

Englund, Peter. *Det hotade huset, adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Stockholm: Atlantis, 1989.

Heselicht, Felix, *Johan Ekeblad. En adelsmans syn på sin tillvaro och omgivning*. [Internt material] Lund, 2019.

Lindberg, Bo. *Seneca. Människosläktets lärare*. Stockholm: Atlantis, 2010.

Lindkvist, Thomas & Sjöberg, Maria. *Det svenska samhället 800-1720. Klerkernas och adelns tid*. Lund: Studentlitteratur, 2015.

Möller, Håkan. *Lyx och mode i stormaktstidens Sverige*. Stockholm: Atlantis, 2014.

Revera, Margareta. "En barock historia. Om den svenska 1600-tals lyxen och dess plats i samhällsomvandlingen". I Ekstrand, Gudrun (red.). *Tre Karlar. Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII*. Uddevalla: Bohusläningens Boktryckeri AB, 1984.

Runefelt, Leif. *Hushållningens dygder. Affektlära, hushållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid*. Stockholm, 2001.

Stadin, Kekke. *Maktens män bär rött*. Stockholm: Carlssons, 2010.

Stadin, Kekke. *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*. Lund: Nordic Academic Press, 2004.

<https://www.saob.se/>